

YOZGAT'TA ERMENİ OLAYLARI (1893 – 1894)¹

Akademik Kariyerimin Her Aşamasında Emeği
Bulunan ve Her Zaman Minnetle Yâdedeceğim Hocam
Doç. Dr. Günay Çağlar'ın Aziz Hatırasına

Doç. Dr. Haluk SELVİ*

Ermeniler, İngilizlerin ve Rusların kışkırtmasıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra toplanan Berlin Kongresi'ne katılarak, Osmanlı Devleti'nin kendileri için reformlar yapmasını istemişlerdi. Bu çalışmalar sonunda Berlin Anlaşması'nın 61. maddesine kendileri lehine bir hüküm koydurmayı ve Osmanlı Devleti'ne imzalatmayı başarmışlardı. Osmanlı Devleti bu reformun uygulanmasının Ermenileri bağımsız bir devlet kurmaya götüreceğini gördüğünden reformları uygulamak konusunda isteksiz davrandı. Ermeniler bağımsız bir Ermenistan'ın ancak silahla kurulacağına inanmaya başladılar. Bu amaçla 1887 yılında Hınçak Cemiyetini kurdular. Hınçak Cemiyeti, kısa süre içerisinde Anadolu'da ve Avrupa'da teşkilatlandı. Amaçlarına ulaşmak için hazırladıkları plan şu şekilde işleyecekti:

Anadolu'da bulunan Ermeniler silahlandırılacak, seçilen bölgelerde karışıklıklar çıkarılacak, olay konsoloslar, misyonerler ve kiliseler aracılığı ile Avrupa kamuoyuna taşınacak, gazetelerde haberler çıkarılacak ve böylece büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskı yapması sağlanacaktı. Bu propaganda çalışmalarında her türlü yalan ve iftiraya başvurulacaktı.

Hınçaklar Anadolu'da olay çıkarmak için en uygun bölgenin Yozgat, Merzifon, ve Çorum olduğunu gördüler. Çünkü bu tarihlerde Anadolu'da Ermenilerin en çok yaşadığı bölge burası idi. 1831 yılında Sivas Eyaleti'ne bağlı Bozok Sancağı'nda 50.188 Müslüman'a karşılık 9.800 gayrimüslim bulunuyordu. Bozok Sancağı, Yozgat, Akdağ, Sorgun ve Boğazlıyan'ı da içerisine alıyordu. Yozgat Sancağı'nın nüfusu 1877-1878 yılında 91.500'e ulaşmıştı. Bunun 11.500'ü Ermeni idi.

¹ Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı (Erzurum 2004)'nda yayınlanmıştır

* Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Yozgat olaylarının çıktığı 1893 yılında Ankara Vilayeti'ne bağlı olan Yozgat Sancağı'nın nüfusu şu şekilde idi.

Yozgat Merkez Kaza köylerinde	45.100 Müslüman	8.400 Ermeni
Boğazlıyan Kazasında	33.400 Müslüman	8.800 Ermeni
Akdağmadeni Kazasında	27.600 Müslüman	1.690 Ermeni

bulunuyordu².

Yaklaşık olarak 156.000 nüfuslu Yozgat Sancağında 18.500 Ermeni vardı.

1892-1893 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon bölgesinde Hınçak Komitesi'nin faaliyeti açık bir şekil aldı. Bütün bu yerlerde cami kapılarına ilanlar asıldı, her tarafa Hınçak armalı bildiriler dağıtıldı. Hınçak faaliyetlerini yöneten merkez Merzifon'du. Burası (Küçük Ermenistan İhtilal Merkezi) adını taşıyordu. Komitenin reisi, Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmen Karabet Tomayan, sekreteri de yine bu okulda öğretmen Ohannes Kayayan'dı. Bunların her ikisi de Protestan Ermeni idiler.

Bu iki adam ile Protestan vaizi Mardiros faaliyete geçmek için önce Çorum, Yozgat, Kayseri, Tokat ve Amasya'yı gezerek Ermenilere telkinlerde bulunmuşlar, vaaz şeklinde konferanslar vermişler, şubeler açmışlar, idare heyeti seçmişler, 1877-1878 Osmanlı Rus harbinin Ermenileri kırdığını öne sürerek bütün Ermeniliğin birleşmesinin şart olduğunu, yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak için etkili olaylar çıkarılması gerektiğini söylemişler ve propaganda yapmışlardı.³

Yozgat hadisesinin tertipçilerinden olan Papasyan Hamparsum ve Moruk takma adlı Jiragir, Ermenileri kiliselerde toplayarak "Biz artık Osmanlı idaresinden çıkıp bağımsız devlet kurarak rahat edeceğiz. Her yerdeki Ermeniler bizimle ittifak etti, İngiltere ve Rusya bize yardım ediyor, korkmayınız bize itaat ediniz, silah satın almak için para istendiğinde veriniz, vermeyenler öldürülecektir" diye propaganda yaptılar. Bu köylere silah toplamak için Osmanlı askerleri geldiğinde silahla karşılık verin diye kışkırttılar⁴. Bu çetelere bağlı adamlar Yozgat'taki Ermeni kuyumcusu Stefan'ı da sıkıştırıp yirmi lira istemişler ve kuyumcunun bunları şikayeti üzerine yakalanarak hapsedilmişlerdi⁵.

² Kemal Karpat, Ottoman Population (1830-1914), Wisconsin, 1985, s. 113, 119,120.

³ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1976, s. 464

⁴ Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, I, Ankara, 1998, s.18-19.

⁵ a.g.e., II, s. 326.

1892 yılında Merzifon'da büyük bir Ermeni Komitesi toplanarak şu kararları almışlardır:

- 1- Her Ermeni'nin beylik silah temin etmesi,
- 2- İsyancıların Gürcü elbisesi ve başlığı giymeleri,
- 3- Komite mensuplarının silah ve cephanelerini kendilerinin satın almaları,
- 4- Komitenin bölükler halinde teşkilatlanması.

Komitenin Derevenk ve Merzifon merkezlerinden yönetilen çeteleri, düzenli bir plan ile işe başladılar: Osmaniye postasının yolu kesildi, posta sürücüleri, zaptiyeler saldırıya uğradılar, çeteler Yozgat'a giden postanın koruyucusu ve posta sürücülerini öldürdüler, Çorum-Derbent arasındaki karakol basılarak Derbent zaptiyeleri öldürüldü, Yozgat-Ankara yolunda bir çok masum kimselerin yollarını keserek katlettiler⁶.

Yozgat'a gelen fesatçı Ermeniler, kararlaştırıldığı gibi, Gürcü elbiseleriyle ve Çerkez takımli atlarla dolaşmakta idiler⁷. 1893 yılı Ocak ayında Yozgat'ın bazı köylerinde Ermeni evlerinde bir çok silah bulunmuştu⁸. Boğazlıyan'ın İğdeli Köyü Ermenilerinin birkaç gün içerisinde silahlandıkları haber alınınca, 10 Ocak 1893 tarihinde Yozgat Mutasarrıflığı tarafından köyde arama yapılmış ve bir çok silah ele geçirilmişti⁹. Suçlarından dolayı bu Ermeniler tutuklandığında misyonerler ve konsololar araya girerek bunları serbest bıraktırıyordular¹⁰. Konsolosların bu müdahaleleri Ermenileri daha şımarık hale getiriyordu.

Bu bölgedeki Ermeni çalışmaları ile ilgili elde edilen bilgilerle harekete geçen Osmanlı Hükümeti Kayseri ve çevresinde hareketin başı olan Andon Rüşdini'yi tutukladı. Bu kişinin üzerinde bulunan belgelerden hareketin başının Merzifon Okulu Müdürü Tomayan ve sekreteri Kayayan olduğu anlaşıldı. Bunlar Merzifon'da tutuklandı. Yozgat ve çevresinde dağıtılan belgelerin okulun matbaasında basıldığı anlaşıldı¹¹. Bu konu ile ilgili olarak Ankara'dan İstanbul'a gönderilen yazıda durum şu şekilde izah ediliyordu:

“Ankara Valisi Abidin Paşa'dan Mabeyn Başkitabeti'ne 30 Ocak 1893

Merzifon'dan gönderilerek bir miktarı Yozgat'ta dağıtılan ve kalanı Kayseri'ye gönderilen beyannamelerle ilgili olarak yakalanan Moşo ve Keçeciyan Misak'ın ifadelerinden diğer cürüm ortakları da tespit edilerek tutuklanmıştır.

⁶ Uras, a.g.e., s. 465.

⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Yayınları, Ankara, 1984, Belge No: 112.

⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 105.

⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 105'e Ek.

¹⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 103.

¹¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 117.

Misak'ın ifadesinde: İngiltere'de Gladstone, Amerika'da James Bryce ve Yunanistan'da ismini hatırlamadığı birisi; "Ermeniler imtiyaz istiyorlarsa da böyle olamaz, onlar bir büyük olay çıkarmalı, bazıları asılmalı ve bazıları kesilmeli, İslamlarla tutuşmalı ki biz de o vakit işin içine girip bunların muratlarını yerine getirmeye çalışalım" dediklerini Merzifon fesat cemiyeti reisi tarafından kendisine ve diğer delegelere söylendiği ve bunlara bir nizamname ile mühür verdiğini, komitenin genişletilmesine yardım etmelerini söylemiş ve ardından dağıtılmak üzere beyannameleri göndermiştir¹²."

Tomayan ve Kayayan'ın tutuklanmaları üzerine Merzifon, Kayseri ve Yozgat çevresinde olaylar çıktı. Mart ayında başlayan karışıklıklar Osmanlı askeri güçleri tarafından ancak Ağustos ayında bastırılabilirdi. Bu olaylarla ilgili olarak Yozgat Ermeni ileri gelenlerinden Papazyan Hamparsum ile Arslan Ebzem tutuklandı¹³. Bu tutuklular daha önce tutuklanmış olan Ermeni liderleri ile birlikte Ankara Ceza Mahkemesi'nde yargılandılar, Tomayan ve Kayayan ile birlikte 15 Ermeni idama mahkum edildi. Fakat İngiltere'nin baskısıyla Kayayan ve Tomayan serbest bırakıldı, yurt dışına çıkmalarına müsaade edildi. Tomayan bir İngiliz gemisiyle Londra'ya gitti ve burada kahraman gibi karşılandı. Avrupa gazeteleri Kayseri ve Yozgat'ta meydana gelen olayları Türklerin Ermenileri katli şeklinde halklarına duyurdular. Tomayan Avrupa kamuoyuna "suçsuz, zulüm görmüş bir Ermeni" olarak tanıtıldı¹⁴. Gazeteler bu olayları "Yozgat, Kayseri ve Merzifon'da çıkan olaylarda üç kilise soyuldu ve yakıldı, 500 kişi tutuklanarak asıldı" şeklinde yazıyor ve hükümetin tekzip için teşebbüsleri bir sonuç vermiyordu¹⁵. Halbuki olaylarda hiçbir kilise yakılmadığı gibi tutuklanan 332 kişiden ancak 49'u hapsedilerek diğerleri serbest bırakılmıştı¹⁶. Avrupa Gazeteleri olayları din kisvesine büründürerek kamuoyunu tahrik etmek yolunu kendi çıkarları için uygun buluyor, böylece Ermenilerin tarihi iddialarının asılsız temellerini oluşturuyorlardı.

Yozgat, Merzifon ve Çorum çevresinde 1893 yılı Mart ayında çıkan bu olaylar yatıştırılmakla beraber Yozgat ve Kayseri'de yeniden teşkilatlanan Hınçak Komitesi olaylara iştirak etmeyenlerin para yardımı yapmalarını öğütüyor, aksine hareket edenleri tehdit ediyor,

¹² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 118. Yine Ankara Valiliği'nden Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilen 14 Ocak 1893 tarihli başka bir yazıda şu bilgiler veriliyordu: "Yozgat Mutasarrıflığı'ndan alınan telgrafnamede dahi Yozgadlı Kezros ve Karabet nam kimselerin üzerlerinde münderecatı fesadamız mektup bulunduğundan haklarında tahkikat-ı lazıme icra edilmekte idüğü beray-ı malumat arz olunur" (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No:102).

¹³ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Belge No: 98.

¹⁴ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 13, Belge No:67.

¹⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 12, Belge No:8.

¹⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 12, Belge No:36.

Müslüman ahaliyi heyecanlandırmak için evlere beyanname, kapılara bomba bırakıyorlardı¹⁷. Akdağmadeni'nde 25 Ekim 1893'te muhbir oldukları iddia edilen bir Katolik Ermeni ile bir Rum komiteciler tarafından öldürülmüş, Gürcü kıyafetindeki katil yakalanarak Yozgat'a sevk edilirken on beş kişilik bir Ermeni çetesi tarafından kurtarılmış, fakat bu çeteler de yakalanarak tutuklanmışlardı¹⁸. Yozgat'taki Ermeni evlerinde birbirine gizli geçitler yapılmış ve bu geçitlerden yararlanılarak silah ve talimat geçişi sağlanmıştı¹⁹.

Bu sırada Merzifon Protestan Okulu öğrencilerinden biri Yozgat Mutasarrıfı'na müracaat ederek, Merzifon Protestan Mektebi'nde toplanan bir mecliste, Boğazlıyan Kazası'nda Ermeni Kilisesini ve Yozgat'ta Protestan Mektebi'ni yakmayı ve ilkbaharda İslam kıyafetinde çeteler çıkarıp asayiş bozmayı ve hatta bir misyoner öldürmeyi düşündüklerini söylüyordu. Ankara Valisi Abidin Paşa, Nisan ayında İstanbul'dan Yozgat ve Boğazlıyan'ın asayiş için 50 süvari zabitanın gönderilmesini istiyordu²⁰.

Bütün bu gelişmeler Yozgat'ta çıkacak olan yeni olayların habercisi idi. Olaylar 12 Aralık 1893'te başladı. Yozgat'ta evine giden bir Türkü suikast maksadıyla evlerine götürmeye çalışan üç Ermeni, olay yerine gelen inzibatlar tarafından yakalanmak isteyince, Ermeniler askerlere ateş etti²¹. Aynı gün saat beşte Ermeniler kiliselerinin çanını çalarak dükkanlarını kapatıp kiliseye girdiler. Ermenilerin bir ikisinin silah atması üzerine heyecanlanan Müslümanlar kilise kapısına birikmişlerdi. Ermeniler, çıkan olayları yatıştırmak isteyen tabur komutanını protesto için kilisede toplandıklarını ileri sürmüşlerdi²². Bu sırada Yozgat'ta bulunan Kayseri Redif Komutanı da çatışmalarda yaralanmıştı. Komutan asayiş için askere ihtiyaç olduğunu Ankara Vilayeti'ne bildirmişti²³.

İstanbul'da Serasker Rıza Bey, bu olayı büyümeden kapatmak için Alaca Taburunun buraya sevkini ve Yozgat, Merzifon, Kayseri çevresindeki Ermenilerin çalışmalarından dolayı her an teyakkuz halinde bulunulmasını istiyordu²⁴. Yozgat'ta meydana gelen olaylar, diğer Ermeni olaylarında olduğu gibi, dış basında Ermenilerin katliamı olarak ele alındı. Hariciye Nazırı Sait Paşa 27 Ocak 1894'te Berlin Sefirine Yozgat Olayları ile ilgili olarak şu bilgiyi gönderiyor ve basında bu bilgilerin yayınlanmasını istiyordu:

¹⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 16, Belge No:102.

¹⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 16, Belge No:42.

¹⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 19, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Yayınları, Ankara,1989, Belge No:75.

²⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 16, Belge No:19.

²¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 17, Belge No:4.

²² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 16, Belge No:94.

²³ B.O.A. Y. MTV. 88/25.

²⁴ B.O.A. Y. MTV. 88/31.

“12 Aralık 1893’te Yozgat’ta çan çalınması üzerine Ermenilerin kilisede toplanma sebebini tahkik için giden redif mirlivasıyla tabur ağasına toplanmalarının jandarmanın şiddetinden kaynaklandığını söylemeleri ve Ermenilerin Müslümanlara silahlı saldırıda bulunacakları şayiisi dolayısıyla Ermeni Mahallesi’nde toplanan Müslümanlarla Ermeniler arasında çatışmaya mani olmaya çalışan jandarmaların birinin Ermeniler tarafından açılan ateşte öldüğü, silah ve cephanesinin Ermenilerce alındığı, birçok Müslümanın da yaralandığı, tahkik heyetinin Yozgat’a vardığı, sükunetin sağlandığı”²⁵.

18 Aralık 1893’te İngiltere’nin İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Nicolson’a İngiltere’nin Ankara Konsolosu Cumberbath olayı şöyle özetliyordu:

“12 Aralık Cumartesi günü Ermeni Kilisesinin çanları çalmaya başlamış ve kilisede toplanan Ermeniler ile evlerinde bulunan Ermeniler tarafından Müslümanlar üzerine ateş açılmış, biri ölmüş ve onu yaralanmıştır. Olay, Müslümanlar ve Rumlar arasında büyük telaş yaratmış ve dükkanlarını kapayarak evlerine çekilmişlerdir. Mutasarrıf telgrafla yardım istemiş ve asker gönderilinceye kadar mahalli polisin gönüllülerle takviyesine yetkili kılınmıştır. Durumun ağırlığını takdir eden vali, hemen savcı ile jandarma komutanını Yozgat’a göndererek Müslümanların Ermenilere karşı ayaklanmalarının önlenmesi için bütün imkanların kullanılmasını istemiş, Türklere karşı bire on oranında olan Ermenilerin bu cüretli hareketlerinin sebebi bilinmemekle beraber telgraf tellerine zarar verenleri bulmak için arama yapan polisin sert davrandıklarının sebep olabileceği tahmin edilmektedir”²⁶.

Reuter Ajansı ise, 27 Aralık 1893 tarihli, “ Yozgat’taki Kargaşalık” başlığı altında verdiği haberde, Ermenilerin bir Ermeni muhbirini öldürdüklerini, güvenlik kuvvetlerinin Ermenileri tutuklamaları sonunda Ermenilerin hapishaneye hücum ederek hapistekileri çıkardıklarını, jandarmayı öldürdüklerini, her iki tarafın birbirine girerek ölü ve yaralıların bulunduğunu bildiriyordu²⁷.

İngiliz Konsolosunun verdiği bilgilerde bir kişinin öldüğü belirtiliyordu, bu daha olayın başladığı anda hayatını kaybeden kişi idi. Daha sonraki olaylarda 25 kişinin hayatını kaybettiği ve binden fazla kişinin yaralandığı ortaya çıkmıştı. Bu durum Sultan Abdülhamid’in dikkatini çekmiş ve buraya hemen bir tahkik heyeti gönderilmesini istemişti. Ayrıca olaylardaki ihmallerinden ve karışıklıkları yatıştıramamalarından dolayı Ankara Valisi ve Yozgat Mutasarrıfı görevlerinden alındılar, bölgede sıkı yönetim ilan edildi²⁸. Olaylar

²⁵ B.O.A. Y. MTV. 88/48.

²⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 16, s. XVII-XVIII.

²⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 17, Belge No:7.

²⁸ B.O.A. Y. MTV. 88/100.

sonunda birçok Ermeni tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı. 15 Ermeni idama mahkum edilirken 17 Ermeniye de hapis cezası verildi²⁹.

16 Şubat'tan itibaren Ermeniler dükkanlarını açmaya başladılar ve silahlarını teslim ederek evlerinin aranmasına müsaade edeceklerini bildirdiler. Bu durum Müslüman halk üzerinde de olumlu etki yapmıştı³⁰.

Bu arada İstanbul'dan gelen tahkik heyeti de raporunu hazırlayarak Padişaha sunmuştu. Raporda, İngilizlerin iddia ettiği gibi Müslümanların Ermenileri katlettiği, yağma, çapul ve ırza geçme olaylarının yaşandığı yolundaki iddiaların gerçek dışı olduğu anlaşıldı. Yozgat Kilisesinde ve bir Ermenin evinde silah depolandığı ortaya çıktı³¹. Rapor, kilisenin çıkan olaylarda önemli bir payı olduğunu ortaya koymakta idi.

1890 yılı Haziran ayında Erzurum'da Ermeni kilisesinin aranması sırasında çıkan olaylar sebebiyle, Yozgat'taki kilisenin aranmasından çekiniliyordu. Başkitabet Dairesi durumu Sadarete şu şekilde arz ediyordu:

“Yozgad Ermeni Kilisesinde ve bir Ermenin mağazasında esliha ve barut müddehir olduğu bir mühtedi tarafından ihbar edildiği beyanıyla bu iki mahallin teharrî edilib edilmemesi Yozgad Mutasarrıflığı'ndan istifsar olunması üzerine dört sene evvel Erzurum'da bir kilise teharrisinden zuhur etmiş olan hadiseden dolayı ihtiyaten yalnız mağazanın teharrî edilmesi cevaben izbar olunarak istizan-ı muameleye müsaraat kılındığına dair Ankara Vilayeti'nden gelen telgrafname manzur-ı âli oldu. Hükümet içinde hükümet olamayacağına ve derununda esliha ve barut gibi eşya-yı memnu'a bulunduğu maznun olan yerlerin bila istisna taraf-ı hükümetten teharrî edilebilmesi devletin usulü ve nizamı iktizasından olduğuna mebni Dersaadet Ermeni Patrikliği'ne beyan-ı keyfiyetle patriklik canibinden mezkur kilise memuriyet-i ruhaniyesine emr verdirilib hükümet-i mahalliye tarafından bir heyet marifetiyle zikr olunan kilisenin teharrî ettirilmesi ve o zamana kadar derunundaki eslihanın kaçırılmaması için mezkur kilisenin nezaret-i mükemmele altında bulundurulması mukteza-yı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden olmağla olbabda emr ü ferman hazret- veliyyü'l-emrindir.

23 Kanun-ı evvel 1309 (4 Ocak 1894)

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâri Süreyya³²”.

Yozgat Kilisesine, patrikhane tarafından arama konusunda gerekli talimat verilerek kilise göz altına alınmıştı³³. Kilisenin göz altında bulunduğu sırada Yozgat isyanının ele

²⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 19, Belge No:17.

³⁰ B.O.A. Y. MTV. 88/117.

³¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 17, Belge No:22.

³² B.O.A. İrade-i Hususi 1311 C. 26; Y.MTV.88/219.

³³ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 17, Belge No: 22.

başlarından Moruk takma adlı Jirayir idam edildi. Moruk, silah satın almak için toplanan parayı Yozgat'ta Papaz Gaspar Ağa'ya verdiğini itiraf etmişti³⁴. Tahkik komisyonunun hazırladığı raporda da, kilisede bulunan papazların vakitli vakitsiz çan çalarak Ermenileri tahrik ettikleri, bunların hareketlerinin gizliden takip edilmesi gerektiği belirtiliyordu³⁵. İlk incelemeler sonunda Yozgat'taki Protestan vaizi Kunduracıyan Karakin görevden alınarak İstanbul'a gönderildi³⁶. Ankara Valisi Memduh Bey, 15 Nisan 1894 tarihinde Sadrazam'a gönderdiği yazısında, Yozgat'ta sayıca az olan Protestan Ermenilerine misyonerler tarafından ayda 1200 kuruş maaş verildiğini, bu durumun Ermenilerin devlete karşı başkaldırmalarını cesaretlendirdiğini ve şımartıldıklarını bildiriyordu³⁷.

Yabancı devletlerin müdahalesi hem olaylar öncesinde hem de sonrasında kendisini göstermişti. İngiliz Parlamentosu, 1894 yılı Nisan ayında yaptığı toplantısında Yozgat Olaylarını ele almış, tutuklu Ermenilerle ilgili olarak Hariciye Müsteşarına sorulan soruya verilen cevapta, Yozgat'ta özel tahkik komisyonuna katılmak üzere bir konsolosun gönderilmesini uygun görmediğini, durumun Ankara Konsolosuyla takip edildiğini, 17 Ermeninin ihtilalden suçlu görülerek hapis cezasına çarptırıldığı, idama mahkum edilen 15 Ermeninin cezalarının kararların tedkik ve tasdikine kadar infaz edilmeyeceği vaadinin alındığını bildirmişti³⁸. Osmanlı Hükümeti, Merzifon Olayları sırasında karşılaştığı durumu Yozgat Olayları sonunda da yaşıyordu. Suçlu Ermenilerin salıverilmesi için İngiliz Hükümeti baskıda bulunuyor ve mahkeme kararları tatbik edilemiyordu.

Diğer taraftan Yozgat'ta tutuklu bulunan Ermenilerin serbest bırakılması için Yozgat Cismani Meclisi Murahhası tarafından İstanbul'dan Ermeni Patrikliği'ne ve Mabeyn-i Hümayuna telgraflarla müracaat ediyordu³⁹.

Yozgat'ta bulunan Tahkik Heyeti Reisi Ferik Mustafa Paşa, Sadrazam Cevad Paşa'ya gönderdiği, 5 Nisan 1894 tarihli nihai raporunda, Yozgat Olaylarında medhaldar suçluların mahkemelerine ait sorgu ve raporların neticesinde mahkemece verilen karara göre, geçen sene bazı yerlere asılan hezeyannamelerin Hınçakyan fesat cemiyeti reislerince tertiplendiği, Hınçak teşkilatına yabancı devletlerin maddi bir yardımı olmamakla beraber zararlı yayınlara ve aleyhte propagandaya kolaylık göstermeleriyle manevi yönden komiteyi destekledikleri, Yozgat'ta devlet otoritesinin kurulmasıyla Ermeni halkının yola geldiği ve

³⁴ B.O.A. Y.MTV. 89/51

³⁵ Sadaret'ten 3 Şubat 1894 tarihinde Ankara Valisi Memduh Bey'e gönderilen emirde, kilisenin olaydaki rolü anlatılarak kilise ruhani ve cismani heyet üyelerinin hareketlerinin gizlice izlenerek keyfiyetin hükümete bildirilmesi isteniyordu (B.O.A. Y.MTV. 89/85).

³⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 20, Belge No:60.

³⁷ B.O.A. Y.MTV. 89/156.

³⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 19, Belge No:17.

³⁹ B.O.A. Y.MTV. 95/52.

artık sıkı yönetimin devamına lüzum kalmadığı, süvari bölüğünün kalarak taburun dağılmasının uygun olacağı bildiriliyordu⁴⁰.

Yozgat Olayları, bölgedeki diğer Ermenilerin davranışlarını da etkiledi. Özellikle suçluların çoğunun salıverilmesi Ermenileri daha rahat hareket etmeye sevk etmişti. Mesela, Yozgat Sancağına bağlı Yerköy'deki Ermeniler vergi toplamaya gelen memurlara karşı gelerek bundan böyle vergi vermeyeceklerini söylemişler ve kanunlara karşı gelmişlerdi. Yerköy'e gönderilen devriyelerle bu problem ancak halledilebilmişti⁴¹.

1894 yılının sonuna gelindiğinde olaylar tamamen yatıştırılmakla birlikte Ermenilerin zararlı çalışmaları ve teşkilatlanmaları Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etti. Hınçaklar ve Taşnaklar, Yozgat ve Merzifon Olaylarından sonra şimdi de Sason ve Van bölgesine yönelmişlerdi. 1896 yılında Sason'da karışıklıkların çıkması ve kanlı olayların yaşanması, Avrupa kamuoyunun dikkatini bir kez daha Osmanlı Devleti içerisindeki Ermenilerin durumuna çekecek, olaylar amacına ulaşmış olacaktır.

⁴⁰ B.O.A. Y.MTV. 96/33.

⁴¹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 18, Belge No:40..